

УДК 801.313.26

В. В. Шур

АБ СПЕЦЫФІЦЫ НЕКАТОРЫХ БЕЛАРУСКІХ ПСЕЎДАНІМАЎ

Прырода беларускіх псеўданімаў даследавана яшчэ недастаткова, хаця паходжанне, словаўтварэнне такіх уласных найменняў нярэдка цікавіць многіх, асабліва даследчыкаў творчасці пісьменнікаў, грамадскіх дзеячаў, вядомых вучоных. Гэтай праблеме прысвечаны публікацыі Я.Саламевіча, Г.Мезенка і аўтара артыкула [12, 13, 9, 16].

Фантазія людзей, асабліва пісьменнікаў, вучоных у стварэнні псеўданімаў неабмежаваная, аднак большая частка беларускіх псеўданімаў, гісторыя якіх пачынаецца з ХУІ ст., утворана па ты-

повых беларускіх словаўтваральных анамастычных мадэлях, часта з выкарыстаннем у структуры такіх найменняў беларускіх экзатычных слоў, сематыка якіх па розных абставінах страцілася або ўгадваецца пры ўдумлівым іх асэнсаванні: Мікола Крывіч (М. Байкоў), Кастусь Каганец (К. Кастравіцкі), Лук'ян Блёкат (Х. Жычка), Янка Журба (І. Івашын), Адам Гаротны (А. Баршчэўскі), Хвядос Явар (Х. Шынклер), Рыгор Кобец (М. Сандыга), Мінчук (І. Луцэвіч), П. Далецкі (П. Броўка), М. Кракоцкі (І. Саламевіч) і інш.

Псеўданімы ў сваёй большасці, як і мянушкі, — словы семантычна празрыстыя. Яны нярэдка характарызуюць носьбіта псеўданіма паводле яго нацыянальнасці, сацыяльнага паходжання, мясціны, дзе стваральнік псеўданіма нарадзіўся ці праявіў сябе як асоба, выявіў свае схільнасці і інш.: Максім Беларус (М. Гарэцкі), Літвін (А. Рымша), С. Койданаўскі (С. Шушкевіч), Бэйгар (З. Жылуновіч), Падпольнік (В. Харужая), А. Гарун (А. Прушынскі), Мікалаевец (К. Міцкевіч).

Я. Саламевіч пра ўзнікненне розных псеўданімаў пісаў наступнае: “Прычын і меркаванняў, якія вымушалі паасобных аўтараў выступаць у друку інкогніта надзвычай многа. Адны вымушаны былі захоўваць сваё сапраўднае імя ў таямніцы, баючыся ганенняў цензуры, другія, каб адвесці ад сябе агонь крытыкі, трэція прыдумлялі сабе розныя прозвішчы пад уплывам моды, іншыя з-за таго, што іх прозвішча супадала з ужо вядомымі ў літаратуры, некаторыя хаваліся за псеўданім, каб прымусяць публіку гадаць пра яго сапраўднага носьбіта. Той-сёй не хацеў выстаўляць свайго сапраўднага імя з-за сціпласці. Сатырыкі і гумарысты бралі пацешныя псеўданімы, разлічваючы выклікаць адпаведны камічны эффект і г. д.” [12, с.3].

У аснове некаторых беларускіх, рускіх, украінскіх, літоўскіх псеўданімаў пакладзены тапанімічныя назвы. Так, сапраўднае імя і прозвішча літоўскай паэтэсы Саламеі Нерыс — Саламея Бачынскайтэ-Бутэне. Псеўданім быў узяты ёю таму, што беларуска-літоўская рака Вілля, якую асабліва любіла паэтэса, на літоўскай тэрыторыі называецца Нерыс. Адапанімічныя, асабліва гідранімічныя псеўданімы маюць многія гістарычныя асобы: пісьменнікі, рэвалюцыянеры, вучоныя, даследчыкі новых земляў, военачальнікі, літаратурныя персанажы: А. Волгін (Г. В. Пляханаў) — вядомы народнік, прапагандыст марксізму; Сямёнаў-Цян-Шанскі (Сапраўдн. Сямёнаў Пятро Пятровіч) — рускі географ, падарожнік, статыстык, батанік, этнамолаг, дзяржаўны і грамадскі дзеяч. За падарожжа на Цянь-Шань і ўсебаковае апісанне гэтага горнага краю атрымаў у 1906 г. прыстаўку-псеўданім да свайго прозвішча. Беларускі байкапісец Уладзімір Іванавіч Корбан меў у свой час псеўданім Баранскі Ян. Відаць, утвораны ад тапоніма Барань, што ў Аршанскім раёне, дзе нарадзіўся паэт-сатырык. Максім Гарэцкі меў псеўданім Мсьціслаўскі, Мікола Лупсякоў — М. Гомельскі, А. Макаёнак — А. Журавіцкі. А жыхары палескага мястэчка Ленін паведамляюць, што ў дарэвалюцыйныя часы ў іх паселішчы жыло некалькі вядомых марксістаў, якія неаднаразова сустракаліся з У. І. Ульянавым, у прыватнасці ў 1895 г. у Вільні. Пад уплывам іх нібыта малады Ульянаў і выбраў сабе сусветна вядомы псеўданім. І ленінцы ўпэўнены, што менавіта назва іхняга мястэчка легла ў аснову псеўданіма заснавальніка першай у свеце сацыялістычнай дзяржавы. Да Кастрычніцкай рэвалюцыі ва ўсім свеце не было такой геаграфічнай назвы, толькі ў Германіі была адна вёска, якая пісалася як “Лехнін”. Безумоўна, у меркаваннях жыхароў мястэчка Ленін ад паходжання псеўданіма У. Ульянава праявіўся мясцовы патрыязм, аздоблены палётам сялянскай фантазіі. Вучоныя-лінгвісты, даследчыкі спадчыны класіка марксізму-ленінізму лічаць, што псеўданім Ленін У. Ульянаў выбраў у сувязі з палітычнымі хваляваннямі супроць царызму на берагах сібірскай ракі Лены ў канцы XIX ст. [11, с.193].

Перачытваючы мемуары, дыярышчы, дзённікі, успаміны часам знаходзім тлумачэнне некаторым псеўданімам, зробленае іх стваральнікамі. Так, многія ўкраінскія і беларускія пісьменнікі карысталіся цэлай гамай самых разнастайных “батанічных” і “заалагічных” псеўданімаў: Астап Вішня, Ганна Барвінак, Марка Чарамшына, Якуб Колас, Язэп Пушча, Кандрат Крапіва, Міхась Чарот, Ігнат Дубок, Янка Відук, Алесь Жаўрук, Андрэй Зязюля, Іван Карась, Сяргей Каршун, Вера Мурашка і інш. А вось Яўген Скурко з 1932 года стаў карыстацца псеўданімам Максім Танк: Максім — у гонар вельмі папулярнага ў тыя часы пралетарскага пісьменніка Максіма Горкага, а Танк — па кантрасту з “батанічнымі” псеўданімамі, якіх у беларускай літаратуры было даволі многа і якія паводле самога Танка былі ўжо “разабранымі” [15, с.10].

У свой час карысталіся псеўданімамі “расліннага” і “жывёльнага” паходжання наступныя пісьменнікі, вядомыя дзеячы беларускага грамадства: Асот Грыша — Пятро Глебка, Асіна Антос — А. Карніцкі, Асот — Мікола Засім, Асот Сяргей — Сяргей Законнікаў, Асцюк — Іван Брыль, Баравы Юрка — Пётр Броўка, Баравы Андрэй — Аляксандр Баршчэўскі, Баравы Р. — Рыгор Шырма, Бобрык — Хведар Жылка, Бярозка Алесь — Сяргей Новік, Бярозка Васілёк — Васіль Камароўскі, Верас Зоська — Людвіка Войцік, Верас Зм. — Дзмітрый Бяспалы, Верас Уладзімір —

Уладзімір Зянько, Драч Мікола — Аляксандр Каратай, Колас Якуб — Міхась Кудзелька, Колас Якуб — М. Горцаў, Колас Якуб — Канстанцін Міцкевіч, Крапіва Мацей — Алаіза Пашкевіч, Чыж Акім — Хведар Жычка, Арол М. — Сцяпан Пяцельскі, Багун Міхась — Міхаіл Блошкін, Васілёк Міхась — Міхаіл Касцевіч, Вярба Вера — Гертруда Сакалова, Галубок Уладзімір — Уладзімір Голуб, Кавыль Міхась — Язэп Лешчанка, Ракіта Сяргей — Сяргей Закоўнікаў, Салавей Алесь — Альфрэд Радзюк і інш. Так, на пытанне, чаму ён абраў псеўданім Крапіва, Кандрат Кандратавіч адказаў: “Матывы былі розныя. Па-першае, я не лічыў свае творы таго часу сапраўды мастацкімі і саромеўся падпісваць іх сваім прозвішчам. Па-другое, маё прозвішча Атраховіч — нязручнае для вымаўлення і нялёгкае для запамінання. Па-трэцяе, сатырычны характар маіх твораў, у якіх часам называліся і сапраўдныя імёны, патрабавалі нейкага прыкрыцця хоць бы ў выглядзе псеўданіма. У адпаведнасці з характарам жанру я і выбраў “Крапіву” [3, с.5].

А псеўданім класіка беларускай літаратуры Самуіла Плаўніка — Змітрок Бядуля. Як выветліў яго ўтварэнне Іван Навуменка, гэты псеўданім фальклорнага паходжання. У беларускіх казках, якія малады таленавіты пісьменнік збіраў і вывучаў, ёсць вобраз добрага, спагадлівага дзядка Бядулі, які ходзіць па свеце і сучышае пакінутых бацькамі дзяцей, сірот і бяздомнікаў. Псеўданім добра адпавядаў чуллівому, спагадліваму сэрцу пісьменніка.

Спрабуе Іван Навуменка вытлумачыць і другі даволі вядомы псеўданім Самуіла Плаўніка — Ясакар. “Ясакар — пірамідальная таполя, стромкая, з прыціснутымі да ствала галінамі. Уражанне такое, што дрэва гэтае, нібы страла, ірвецца ў неба. Паззія Э. Бядулі таксама як бы імкнулася ў паднябессе. Можна, па той прычыне, што мала знаходзілася на зямлі ідэальнага, прыгожага, незвычайнага” [10, с.14, 16].

Своеасабліва тлумачыць свой псеўданім Васіль Вітка (сапраўднае імя і прозвішча Цімох Васільевіч Крысько). “Рэдка абыходзіцца без пытання: чаму я — Вітка? Ім конча было дазначана этымалагічнага паходжання псеўданіма. Хаця ў нашай мове слова гэтае не тоіць у сабе ніякай загадкі і ў абыходку, вядома ж, паходзіць ад “віць”: *вітка, повітка, парэвітка* — лазіна, лазовы дубец, якім прывязваюць, скажам, колце да плоту, а ў нашай мясцовасці яно яшчэ — тычка, жардзіна з вехцем саломы або пучком яловых лапак наверх, каб пазначыць мяжу, калі дзялілі сенажаць. А яшчэ *віткамі* пазначаюць дарогу, асабліва зімою, каб не заблудзіцца.

На Случчыне даўно вядома як прозвішча з канчаткам *о*. Для всеялейшай розрыўкі прыгадаем латынь, слова, падобнае па гучанні, — *Vita* — жыццё. Ну а з памяншальным суфіксам *Vitka* будзе ўжо *жыццэйка*, што найбольш адпавядае сучаснаму перыяду існавання многіх з нас” [2, с.128].

Незвычайнасць асобы Цёткі (Алаізы Пашкевіч) — выдатнай беларускай паэтэсы, грамадскага дзеяча пачатку ХХ ст. надзвычай выразна падкрэсліваюць яе псеўданімы, выбраныя ёю самою. Ірына Багдановіч — даследчыца яе творчасці з улікам усіх перыпетый жыцця паэтэсы тлумачыць асноўны псеўданім Цёткі. “Як бы адчуваючы непасільнасць і нехарактэрнасць для жанчыны той ношы, якую брала яна на сябе, паэтка звычайна хавалася пад мужчынскімі прозвішчамі: *Гаўрыла, Гаўрыла з Полацка, Крапіўка, Мацей Крапіўка* — так былі падпісаны яе шматлікія паэтычныя і празаічныя творы. Аднак трывала замацаваўся за ёю, зліўся з яе асобай менавіта “жаночы” псеўданім *Цётка* — так прываў яе суседзямляк і сябра па барацце Вацлаў Іваноўскі. Спачатку гэты псеўданім быў ужыты ёю ў “Першыя чытанні для дзеткаў беларусаў”, і пераважна ім карысталася пісьменніца ў апошнія гады творчай дзейнасці — у час рэдагавання часопіса для моладзі “Лучынка”. Як бачна, псеўданім *Цётка* яна ўжывала тады, калі патрабавалася падкрэсліць ролю старэйшага вопытнага выхавальніка і адначасова блізкага сябра, які ўсё разумее, якому можна даверыцца” [1, с. 3].

На ўнікальнасць у еўрапейскай літаратуры псеўданіма Алаізы Пашкевіч — Цётка звярнуў увагу літаратуразнаўца Уладзімір Конан. “Думаю, — адзначаў даследчык, — спачатку ён (псеўданім — В. Ш.) замацаваўся ў вуснай традыцыі і сяброўскім сумоўі. Гэтаму паспрыялі ўнікальныя абставіны адраджэння нацыянальнай літаратуры і друку ў пачатку ХХ ст. Нашую літаратуру і культуру ўваскрашалі тады зусім маладыя людзі. Аўтару геніяльнага паэтычнага “Вянка” (рыхтаваўся да друку ў 1913 г.) было ўсяго дваццаць тры гады. Аўтаркай кніжкі вершаў “Курганная кветка” (1914 г.) была дваццацігадовая дзяўчына Канстанцыя Буйло. Аўтару першай грунтоўнай “Гісторыі беларускай літаратуры” (1920 г.) Максіму Гарцкаму было 27 гадоў. Таленавіты празаік, публіцыст і крытык Лявон Гмырак (1891—1915) пажыў усяго 24 гады. Алесь Гарун (1887—1920) крыху больш — 33 гады. Браніслаў Тарашкевіч апублікаваў “Беларускую граматыку для школ” (1918 г. з вялікімі цяжкасцямі і спазненнем), калі яму было 24 гады. Сярэдні ўзрост тых, хто друкаваў вершы, апавяданні, артыкулы, нататкі ў “Нашай ніве”, часопісах “Маладая Беларусь”, “Лучынка”, — недзе каля 20—22 гадоў. Да трыццацігадовых Янкi Купалы, Якуба Коласа, Івана і Антона Луцэвічаў, Вацлава Ластоўскага яны звярталіся з павагай — д з я д з ь к а. Таксама Цётка — любімы зварот у традыцыйным побыце

беларусаў: так звяртаюцца не толькі да крэўных сваячніцаў, але і да жанчын старэйшага ўзросту. Дзеці цалавалі руку цётчыну. Для дваццацігадовых нашаніўцаў траццацігадовая пісьменніца была ўжо Цёткай.

Так вось Алаіза Пашкевіч сталася Цёткай беларускай літаратуры” [6, с.3].

Паходжанне псеўданіма Мікалая Карлавіча Раманоўскага (Кузьмы Чорнага) тлумачыць яго дачка Рагнеда Мікалаеўна: “Я не ведаю, адкуль узяўся “Кузьма”, а “Чорны” – гэта ад мянушкі сям’і ягонаі маці. Іх звалі ў вёсцы “Парыбкі чорныя” – мо таму, што бедныя былі” [8, с.15].

Паэт Алесь Звонак (Пятро Барысавіч Звонак) свой псеўданім тлумачыць эстэтычнымі меркаваннямі “Акунуў мяне поп Жоўтай царквы, што на Нямізе, у халодную вадзіцу і нароч мне імя Пётр, а гадоў праз восемнаццаць добрыя сябры паралілі мне ўзяць за псеўданім імя *Алесь*, каб менш было тых зычных гукаў у спалучэнні з прозвішчам (Параўнаем: Пётр Звонак – В. Ш.) [5, с. 220].

Незвычайным, нетыповым у беларускай літаратуры з’яўляецца псеўданім пісьменніка пачатку XX ст. Антося Лявіцкага — Ядвігін Ш., з якім ён дэбютаваў у 1906 годзе. Ёсць некалькі меркаванняў адносна яго паходжання, некаторыя з іх спрабуе растлумачыць Уладзімір Сольда. Так, гэты даследчык лічыць, што з’яўленне псеўданіма звязана з захапленнем маладым А.Лявіцкім нейкай Ядвісёй. Нібыта Антон Лявіцкі, калі вучыўся ў школе В. Дуніна-Марцінкевіча, закахаўся ў нейкую Ядвігу. І казаў: “Я Ядвігін... Ша! (ціха)”.

А дачка пісьменніка Ванда Лявіцкая, паведамляючы Янку Саламевічу — аўтару “Слоўніка беларускіх псеўданімаў”, пісала, што ў маладосці бацька быў закаханы ў нейкую *Ядвігу Шабуневіч*. *Адсколь і Ядвігін Ш.* [8, с.16].

А лінгвіст Васіль Старычонак спрабуе разгадаць паходжанне псеўданімаў пачынальнага сучаснай беларускай літаратуры В. Дуніна-Марцінкевіча — *Навум Прыгаворка* і Ф. Багушэвіча — *Сымон Рэўка з-над Барысава*. Опера “Ідылія” (“Сялянка”) ставілася на сцэне мінскага гарадскога тэатра. Ролю Навума Прыгаворкі ў ёй бліскуча выканаў Вікенцій Дунін-Марцінкевіч. У пастаноўцы спектакля ўдзельнічалі і яго дзеці — сын Міраслаў, дачкі Каміла і Мальвіна. Пасля спектакля родныя і сябры жартаўліва называлі В. Дуніна-Марцінкевіча то Навумам, то Прыгаворкам. Роля Навума — самабытнага, яркага, эмацыянальнага вобраза, захавальніка духоўных традыцый — прынесла аўтару вядомасць і папулярнасць і як акцёру, і як пісьменніку. Пазней імя і прозвішча любімага вобраза аўтара сталі яго літаратурным псеўданімам. Сцэнічны поспех Навума Прыгаворкі шмат у чым прадвызначыў далейшае паглыбленне пісьменніка ў беларускі матэрыял.

Свой другі зборнік Францішак Багушэвіч падпісаў псеўданімам *Сымон Рэўка з-над Барысава*. Як мяркую В.Старычонак, *Рэўка* — хутчэй за ўсё перайначанне, скажэнне распаўсюджанага на Барысаўшчыне *Равякоў, Равуцкі, Рэутаў* ці якая-небудзь мянушка, што выйшла з ужытку па прычыне выезду (ад’езду) яе носьбіта. І. Я. Яшкін у слоўніку “Беларускія геаграфічныя назвы” прыводзіць слова *рэўка* са значэннем “сухая доўгая града на балоце, парослая лесам; тое, што ўзвышаецца над багнаю”. Магчыма, Ф. Багушэвіч ведаў значэнне гэтага слова і ўклаў яго ёмка сэнс (узвышанасці, высокасці) у назву свайго псеўданіма.

Нагадвае ў псеўданіме Барысава, а не іншага населенага пункта Беларусі хутчэй за ўсё звязана з імем барысаўчана Яўстафа Тышкевіча, аднаго з заснавальнікаў Віленскага музея старажытнасцей, вядомага фалькларыста і этнографа. Ф.Багушэвіч высока ацэньваў грамадскую і навуковую дзейнасць гэтага вучонага, быў асабіста з ім знаёмы. У прадмове да зборніка “Смык беларускі” паэт нагадвае прозвішча свайго сябра (“Я. Тышкевіч, апісуючы наш Барысаўскі павет...”), маючы на ўвазе яго кнігу “Апісанне Барысаўскага павета”. Знаёмства з кнігай і яе аўтарам, урад-жэнцам Барысаўшчыны, пэўным чынам паўплывала на згадванне ў псеўданіме менавіта Барысава, а не іншага населенага пункта Беларусі... Сваёй сінтаксічнай канструкцыяй псеўданім Ф.Багушэвіча нагадвае псеўданім К. Каліноўскага “*Яська — гаспадар з-над Вільні*” [14, с.94].

А вось Алэг Лойка ў псеўданіме заходнебеларускага паэта Івана Міско—Анатоль Іверс пачуў “водгулле слоў “інтэрнацыянал”, “рабочы” “селянін”. Сам жа паэт, адказваючы на пытанне адносна паходжання псеўданіма Анатоль Іверс, адзначыў, што не хацеў працягваць такія назвы, як Васілёк, Чабор (Патаповіч), якія для паліцыянтаў былі “тутэйшымі”, і ім лёгка было выяўляць аўтараў крамольных вершаў. Усе тагачасныя паэты, паплечнікі Івана Міско —Васілёк, Салагуб, Таўлай—прайшлі праз дэфензійскія і паліцэйскія катойні. Катавалі і мяне, толькі не за вершы, як, напрыклад, Міхася Васілька. Паліцыя так і не даведалася, хто такі Анатоль Іверс [7, с.8].

Сярод маладой творчай інтэлігенцыі ў 20-30-я гады XX ст. лічылася арыгінальным мець абавязкова псеўданім, а тэ і некалькі такіх найменняў. Праз дзесяцігоддзі людзі прыходзяць да асэнсавання такой моватарчасці. Так, пісьменнік Сяргей Грахоўскі ўспамінаў у сваёй “Скрыганяне”: “З дзяцінства я хварэў на літаратуру і чытаў усё, што трапляла, ведаў прозвішчы і творы амаль усіх маладнякоўцаў, а вось прозвішча Скрыган сустрэў упершыню. Паз-

ней даведаўся, што ён друкаваў вершы пад псеўданімам Янка Відук. Я іх чытаў і помніў, асабліва верш “Наборшчык”. А што дзіўнаватае прозвішча азначала дробны мак, толькі праз шмат гадоў даведаўся ад самога Скрыгана. Яшчэ раней у яго быў страшны псеўданім — Пірат. Захапленне псеўданімамі ў тую пару стала проста літаратурнай эпідэміяй [4, с. 159].

У гісторыі анамастыкі ёсць прыклады, калі некаторыя псеўданімы замацаваліся як афіцыйныя прозвішчы за цэлымі сем’ямі, а сямейнае прозвішча адыйшло ў нябыт.

Літаратура

1. Багдановіч І. “Дух народу я абняла б...” // Роднае слова. — 1996. — № 7. — С. 3—20.
2. Вітка В. Сустрэча вачэй з душой // Роднае слова. — 1996. — № 5. — С. 128—130.
3. Гніламёдаў У. На шляху да “Брамы неўміручасці” // Роднае слова. — 1997. — № 12. — С. 4—12.
4. Грахоўскі С. Скрыганіяна // Польшча. — 1995. — № 3. С. 157—159.
5. Звонак А. Аўтабіяграфічныя нататкі // Пяцьдзсят чатыры дарогі. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1963. — С. 218—230.
6. Конан У. Загадка Алаізы // Польшча. — 1997. — № 6. — С. 266—268.
7. Літаратура і мастацтва. — 1994. № 7. — С. 8—9.
8. Літаратура і мастацтва. — 1999. № 2. — С. 15—16.
9. Мезенка Г.М. Беларуская анамастыка. — Мінск: Вышэйшая школа. — 1997. — С. 68—72.
10. Навуменка І. На струнах душы // Роднае слова. — 1996. № 4. — С. 13—27.
11. Памяць. Жытківскі раён. Гісторыка-дакументальная хроніка. — Мінск: Ураджай. — 1994. — 636 с.
12. Саламевіч Я. Слоўнік беларускіх псеўданімаў. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1983. — 206 с.
13. Саламевіч Я. Хочацца, каб ведалі... Псеўданімы беларускіх пісьменнікаў // Роднае слова, 1998. № 10. — С. 193—203.
14. Старычонок В. Адказы на пытанні першага этапу конкурсу “Беларуская ластаўка” // Роднае слова, 1997. — № 1. — С. 79—98.
15. М. Танк. Избранное. — М.: Молодая гвардия, 1971. — 312 с.
16. Шур В. В. Беларускія ўласныя імёны. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1998. — С. 70—78.

Summary

In the article the nature of origin of some Belarusian pseudonyms: their semantics, nordformation, is revealed, variants of different interpretations are given.